

## Seksualinė prievarta prieš vaikus – bendra situacijos apžvalga

Evaldas Karmaza  
VĮ Vaiko namas direktorius  
2006-01-10

Seksualinė prievarta prieš vaikus – iki šiol daugeliui yra tabu tema. Tyrimai rodo, kad nukentėję vaikai vengia apie tai pranešti suaugusiems; specialistai vengia informuoti teisėsaugos pareigūnus. Taip pat tyrimai (daugiausia užsienio šalių) rodo, kad neteikiant pagalbos vaikui, nukentėjusiam nuo seksualinės prievartos, stebimi neigiami pokyčiai ne tik vaiko psichinei, bet ir fizinei bei socialinei sveikatai.

**Termino apibrėžimo problema.** Seksualinė prievarta, seksualinis piktnaudžiavimas, seksualinė skriauda, seksualinis išnaudojimas – tokie terminai yra sutinkami įvairioje lietuvių kalba spausdinamoje literatūroje. Kalbininkai rekomenduoja, kad terminas „seksualinis“ turi būti keistinas į terminą „lytinis“. Tai rodo, kad šalyje išlieka seksualinės prievartos prieš vaikus sąvokos apibrėžimo problema. Šiuo metu aiškiausiai lieka apibrėžti terminai teisinėje praktikoje (pagal LR Baudžiamojo kodekso straipsnius): išžaginimas, prievartavimas, tvirkinamieji veiksmai. Nors Lietuvos Respublikos Baudžiamajame kodekse (2003) nėra apibrėžiama, kas yra vaikų seksualinė prievarta.

Psichologinėje literatūroje vaikų seksualinė prievarta apibrėžiama kaip viena prievartos rūšių, kai vaikas verčiamas tenkinti kito žmogaus seksualinius poreikius. Suaugusysis pasinaudoja vaiko meile, priklausomybe ir pasitikėjimu. Taip jis įgyvendina savo galios, valdžios poreikį, norą, kad jam būtų paklustama. Tai kelia grėsmę vaiko vystimuisi ir gebėjimui prisitaikyti, žaloja jo sielą (Seksualinė prievarta prieš vaikus, 2000). Vaikų seksualinė prievarta suprantama ne tik kaip seksualiniai veiksmai, kuriais patenkinamas kito asmens lytinis potraukis, bet ir kaip būdas gauti materialinę naudą (pvz., vaikų pornografija, prostitucija) (Blažys ir kt., 1996).

Pasaulinė sveikatos organizacija pateikia tokį apibrėžimą: seksualinė prievarta prieš vaikus – tai priklausomų raidos požįrių vaikų ir paauglių įtraukimas į seksualinę veiklą, kuriai jie nėra pakankamai subrendę, kurią nepilnai suvokia, į kurią nesugeba tinkamai reaguoti, kuri pažeidžia socialinius tabu ir kuria tvirkintojas siekia patenkinti savo seksualinius poreikius ar gauti su šia sritimi susijusį pelną.

Nuo to, kaip apibrėžiama prievartos prieš vaikus sąvoka, priklauso, kokie bus gaunami tyrimų rezultatai. Literatūroje sutinkami trijų tipų prievartos apibrėžimai: vaikų teisių apsaugos (paprastai trumpi), teisiniai-kriminaliniai (paprastai detalūs) ir klinikiniai (apimantys simptomus ir poveikį asmenybei) (Faller K.C., 1993)

**Bendra situacija šalyje.** Yra išskiriami du patirtos prievartos paplitimo įvertinimo būdai: prievartos procentinis paplitimas populiacijoje (kiek vaikų procentais nuo bendros vaikų populiacijos; prevalence) ir kiekybinis prievartos patyrimas (kiek bendrai yra sužinoma atvejų per tam tikrą laiko tarpą; incidence) (Goldman D.G.J., 2000). Kadangi prievarta pirmiausia yra priskiriama prie nusikaltimų, todėl jų tyrimu užsiima teisėsaugos pareigūnai. Visose šalyse teisėsaugos ir Vaikų teisių apsaugos tarnybų suvestinės parodo, kad prievarta yra pakankamai retas reiškinys. Pavyzdžiui, 1986 metais JAV užfiksavo, kad seksualinę prievartą patyrė 2,5% vaikų (Randall E.J. ir kt., 1994). Lietuvoje policijoje, VTAT ar ligoninėje registruotų atvejų skaičius lyginant su bendrai Lietuvos vaikų skaičiumi taip pat yra maža procentinė dalis:

LR Vidaus reikalų ministerijos duomenimis (vaikų skaičius Lietuvoje apie 749000):

| Vaikas iki 18 m. nukentėjo: |                    |                            |                              |                  |
|-----------------------------|--------------------|----------------------------|------------------------------|------------------|
|                             | Nuo fizinio smurto | Nuo seksualinės prievartos | Nuo psichologinės prievartos | Nuo nepriežiūros |
| 2004<br>1-9 mėn.            | 919                | 88                         | 107                          | 8                |
| 2005<br>1-9 mėn.            | 1241               | 135                        | 170                          | 16               |

Dažnai tai vadinama „*aisbergo viršūnė*“. Tai reiškia, kad dauguma atvejų lieka oficialiai neatskleistų. Dėl to yra atliekami sociologiniai ir psichologiniai tyrimai, kad būtų galima tiksliai nustatyti, kiek iš tikro vaikų susiduria su seksualine prievarta. V. Pakalniškienė (2000), nustatė, kad nėra skirtumo tarp berniukų ir mergaičių (iš 300 tirtų vaikų nukentėjo 19), patyrusių *seksualinę prievartą*. 2001 Spinter studijos apklausa<sup>1</sup> parodė, kad seksualinę prievartą patyrė 1,7 % 9-13 m. berniukai ir 2,2 % to pačios amžiaus grupės mergaitės visų apklaustų vaikų, 14-17 metų amžiaus: 3,2%- berniukai ir 12,3% - mergaitės. Vaiko Raidos Centro (2004) pristatytame tyrime atskleista, kad seksualinę prievartą patyrė 21% berniukų ir 40% procentų mergaičių.

**Dabartinė situacija.** Nors Lietuva yra nepriklausoma 15 metų, okupacijos periodas paliko savo žymę iki šiol, kalbant apie vaikų, nukentėjusių nuo seksualinės prievartos, situaciją. Pagrindinės problemos, kurios yra pastebimos, organizuojant paslaugas vaikams:

- vaikų ir tėvų neigiamas požiūris į teisėsaugos institucijas;
- daugkartinės ir neretai žalojančios vaiko psichinę sveikatą apklausos ikiteisminio tyrimo metu;
- bendradarbiavimas tarp institucijų išlieka tik formaliam lygyje;
- neprieinamos kokybiškos paslaugos mažuose miesteliuose ar kaimuose;
- smurto (tame tarpe ir seksualinio priekabiavimo) paplitimas vaikų ugdymo ar priežiūros institucijose;
- vaiko šeimos nariai negauna jai reikalingų psichinės sveikatos specialistų paslaugų;
- teisinis nukentėjusio statusas yra nelygiavertis nusikaltimo įtariamo asmens atžvilgiu.

Problemas galima vardinti ir toliau. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos iniciatyva 2000–2001 metais atliktas sociologinis tyrimas, skirtas seksualinės prievartos prieš vaikus mastui nustatyti ir padėčiai išanalizuoti. Siekta sužinoti respondentų nuomonę apie visų rūšių smurtą (t.y. emocinę, fizinę, seksualinę prievartą). Apklaustos penkios socialinės grupės – vaikai, tėvai, visuomenė, specialistai ir ekspertai. Nustatyta, kad iki 10 procentų Lietuvos vaikų patiria įvairią seksualinę prievartą (daugiausia 13–16 metų). Šio tyrimo duomenimis, didžiuma gyventojų suvokia, kad vaikų komercinis seksualinis išnaudojimas ir seksualinė prievarta – itin skaudi problema, tačiau ją spręsti siūlo represinėmis priemonėmis – aktyvesniu smurtininkų persekiojimu ir griežtesnėmis bausmėmis. Tai rodo, kad šalyje išlieka labai aukštas netolerancijos lygis

<sup>1</sup> Bendroji bazinio mokymo bei specializuotos tobulinimosi programos prieš vaikų komercinį seksualinį išnaudojimą ir seksualinę prievartą. Vilnius, 2001

nusikaltimus darantiems asmenims. Greta to netolerancija išlieka ir paties nukentėjusio vaiko atžvilgiu.

Nepaisant esamos sudėtingos situacijos, šalyje yra imamasi konkrečių veiksmų, kad būtų galima pagerinti prevencijos ir nukentėjusių rehabilitacijos procesus.

### **Strategija ir politika**

**Nacionalinės programos.** Gerinant šalies situaciją, kad vaikai nepatirtų seksualinės prievartos (prevencija), ar būtų organizuojama adekvati ir efektyvi pagalba (intervencija ir rehabilitacija) valstybinės institucijos tvirtina įvairias programas.

Visos priimanamos programos, susijusios su vaikais, turi būti derinamos pagal 2003 m. gegužės 20 dieną priimtą *Vaiko gerovės valstybės politikos koncepciją*.

Ištrauka: „<...Lietuvos Respublikos Seimas, atsižvelgdamas į tai, kad vaiko gerovės srityje nėra bendrų pagrindų, kuriais remiantis būtų galima daryti nuoseklias reformas, ir įvertindamas tai, kad vaiko gerovės valstybės politikos koncepcija yra visapusiškos vaiko apsaugos, jo gerovės, kaip vienos iš valstybės atsakomybės funkcijų, įgyvendinimo pradinis žingsnis, n u t a r i a : Patvirtinti Vaiko gerovės valstybės politikos koncepciją...>“

Vaiko gerovės valstybės politikos koncepcijoje atskiru punktu yra išskirtas pagalbos organizavimo būtinumas, jeigu vaikas nukentėjo nuo seksualinės prievartos.

Viena iš efektyvių ir reikalingų programų buvo *Nacionalinė programa prieš vaikų komercinį seksualinį išnaudojimą ir seksualinę prievartą*, kuri buvo patvirtinta 2000 metų sausio 20 dieną. Programa nestandartinė tuo, kad skirta pakankamai siaurai sričiai (vaikų seksualinė prievarta), buvo vykdoma 5 metus (nuo 2000 iki 2004). Programos pagalba buvo organizuoti mokymai specialistams, atlikti užsakomieji tyrimai, parengtos metodinės rekomendacijos įvairių sričių darbuotojams, organizuoti konkursai paslaugų nukentėjusiems vaikams teikimui. Dėl organizacinių problemų ir nepakankamo suteikto finansavimo nebuvo įgyvendintos visos numatytos priemonės, bet pati programa padarė žymų kokybinį postūmį ne tik tarp specialistų, bet ir visuomenėje.

Kaip netiesioginis tęsinys 2005 metais buvo priimta *Nacionalinė smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2005–2007 metų programa*. Be seksualinės prievartos, į programą buvo įtrauktos fizinės ir emocinės prievartos formos. Ši programa orientuota daugiau į specialistų darbo kokybės gerinimą, orientuojantis į konkrečias sritis – vaiko apklausa, tarpžinybinis bendradarbiavimas, reabilitacinės programos prievartautojams, paslaugų formalizavimas ir standartizavimas ir kt.

Greta nuo 2002 iki 2004 metų LR Vidaus reikalų ministerija kartu su LR Švietimo ir mokslo ministerija, sudarė darbo grupę, kuri rengė *Kompleksinę smurto mokyklose prevencijos ir kontrolės programą*. Kol kas programa dar nėra patvirtinta, bet jos pagrindinis tikslas yra švietimo įstaigų įgalinimas mažinti smurto paplitimą (tame tarpe ir seksualinio) net tik prieš moksleivius, bet ir tarp moksleivių. Vidaus reikalų ministerija savo ruožtu buvo numčiusi vaiko teisinio statuso gerinimą (vaiko apklausos sąlygų gerinimas, įstatymų tobulinimas).

Viena iš seksualinės prievartos formų yra komercinis seksualinis vaikų išnaudojimas. Tai yra tam tikros prekybos žmonėmis formos, kuomet nepilnametis yra išnaudojamas seksualiniais tikslais (dažniausiai yra prostitutija ir pornografijos gamyba), siekiant gauti materialinę naudą. Šalyje nuo 2002 iki 2004 metų buvo priimta Prekybos žmonėmis ir prostitutijos kontrolės bei prevencijos 2002–2004 metų programa, kurios dėka buvo įgyvendinta ne viena svarbi priemonė, siekiant mažinti žmonių išnaudojimo mastus, tarp kurių dažniausias yra išnaudojimas seksualiniais tikslais. Programa buvo pakankamai nauja pagal savo temą ir darbo grupės sudėtį (į ją buvo įtrauktos nevyriausybinių organizacijų), todėl jos tikslai taip pat buvo bendro pobūdžio: įvertinti situaciją ir įstatymus, organizuoti mokymus ir pan. Deja šioje programoje nepakankamai dėmesio buvo skirta nukentėjusiems nepilnamečiams ir ypač berniukams, kurie taip pat tampa prekybos žmonėmis aukos.

Vykdamą programą buvo pasiektas vienas svarbus netiesioginis rezultatas – supratimas, kad prekyba žmonėmis, tame tarpe ir nepilnamečiais, yra labai paplitusi problema Lietuvoje. Atsižvelgdama į prekybos žmonėmis situaciją, LR vyriausybė 2005 m. gegužės 19 dienos nutarimu priėmė Prekybos žmonėmis prevencijos bei kontrolės 2005–2008 metų programą. Šioje programoje daugiau dėmesio skiria teisėsaugos institucijų bendradarbiavimui. Pirmosios programos įgyvendinimas parodė, kad vis dažniau nuo prekybos žmonėmis nukentėję nepilnamečiai, todėl dabartinėje programoje jiems yra skirta atskira dalis (siekiama sukurti individualią reabilitacijos programą nepilnamečiams, apmokyti teisėsaugos ir migracijos pareigūnus dirbti su vaikais). Kas yra svarbu, kad jau šioje programoje dėmesys nėra vien orientuotas tik į nukentėjusias mergaites.

Kitos valstybės programos tik netiesiogiai siejasi su seksualinės prievartos prieš vaikus tema. Pavyzdžiui, vykdamą *Valstybinę moterų ir vyrų lygių galimybių 2005–2009 metų programą, 2005 metais* buvo suorganizuotas vienas pirmųjų konkursų, kuriuo siekiama sukurti reabilitacijos programą smurtautojams, padariusiems nusikaltimus prieš šeimos narius. Kaip tyrimai rodo, kad seksualinę prievartą vaikai dažniausiai patiria iš artimųjų žmonių, todėl programa netiesiogiai apims ir seksualinės prievartos atvejus.

**Įstatymų leidyba.** 2003 metais pavasarį priimti naujieji LR Baudžiamasis kodeksas ir LR Baudžiamojo proceso kodeksas padarė keletą pakeitimų ir dėl seksualinės prievartos atvejų. Vienas iš svarbių teigiamų pakeitimų – didesnis dėmesys darbui su nepilnamečiais. Pirmiausia buvo priimta, kad visus nepilnamečius, dalyvaujančius bylose, turi apklausti tik ikiteisminio tyrimo teisėjas. Tokiu būdu buvo galima radikaliai sumažinti apklausų skaičių. Didelis apklausų skaičius ne tik turi įtakos bylai, bet ypatingai vaiko psichinei sveikatai. Deja dėl teisėjų, kurie specializuojasi su nepilnamečiais, trūkumo, vaikus buvo leista vėl apklausti visiems policijos pareigūnams. Tačiau įstatymuose liko įtvirtinta, kad vaikai (ypač nukentėję vaikai) turi būti apklausti kuo mažiau kartų. Kol kas tai yra tik rekomendacinio pobūdžio deklaracija, bet ji ypatingai yra aktuali, dirbant su seksualinės prievartos atvejais.

2004 lapkričio 9 dieną priimtas dar vienas svarbus Baudžiamojo proceso kodekso pakeitimas, leidžiantis įtariamąjį smurtautoją gyventi atskirai nuo nukentėjusiojo. Anksčiau (dar ir iki šiol dažnai pasitaikanti) praktika buvo tokia: jeigu vaiką seksualiai išnaudoja vienas iš artimųjų, vaikas saugumo tikslais yra talpinamas į globos namus (ar jam priskiriamas kitas globėjas). Dabar įstatymas leidžia iš namų pašalinti (ar kitaip užkirsti kelią) įtariamą prievartautoją, kad jis negalėtų daryti neigiamos įtakos nukentėjusiam vaikui.

2005 metais birželio 23 dieną įsigaliojo dar vienas reikšmingas LR baudžiamojo kodekso pakeitimas. Nuo šios datos klientai, kurie perka asmenis (tame tarpe ir nepilnamečius) seksualinėms paslaugoms, yra baudžiami. Tai yra, naujas ir perspektyvus valstybės požiūris, kad prostitučių klientai irgi turi prisiimti atsakomybę už savo veiksmus.

Kol kas dar nėra išspręstas vienas klausimas (nors įstatymo naujas projektas šiuo metu yra teikiamas LR Seimui), nuo kada galima leisti legaliai vaikams turėti seksualinius santykius savo noru. Dabartiniai įstatymai apibrėžia, kad nuo 14 metų (nesvarbu su kokio amžiaus partneriu). Homoseksualūs santykiai irgi turi tą patį amžiaus slenkstį. Dėl tokio amžiaus cenzos išlieka nemaža tikimybė, kad prievartiniai seksualiniai santykiai bus maskuojami po savanoriškumo skraiste (vaikas bus verčiamas prisipažinti, kad seksualiniais santykiais užsiiminėjo savanoriškais pagrindais).

### **Rekomendacijos**

Per pastaruosius 5 metus reikšmingai keičiasi situacija šalyje teigiama linkme, seksualinės prievartos prieš vaikus situaciją. Priimamos naujos programos, keičiami įstatymai. Bet kol kas sunkiai keičiasi patys specialistai ir visuomenės požiūris. Toliau pateikiamos kelios pagrindinės

kryptys, kur valstybė turėti kreipti dėmesį seksualinės prievartos prieš vaikus aspektu, norint jaunąją kartą užauginti ne tik psichiškai sveiką, bet ir pagarbiai vertinančią dabartinės kartos pastangas:

- Turi būti keliama specialistų kvalifikacija. Deja tenka pripažinti, kad daugelis darbuotojų (mokytojai, psichologai, socialiniai darbuotojai, teisėsaugos pareigūnai ir kt.) susidūrę su vaiku, nukentėjusiu nuo seksualinės prievartos, dėl žinių ir įgūdžių trūkumo yra linkę imtis netinkamų veiksmų, kurie ne tik nepadeda vaikui dėl patirtos traumos, bet gali dar papildomai žaloti vaiko psichinę sveikatą.
- Turi būti keičiamos visuomenės ir specialistų nuostatos apie vaikus. Deja dar neretai yra sutinkama nuostata, kad patys vaikai yra kalti dėl patirtos seksualinės prievartos.
- Bendradarbiavimas tarp skirtingų sričių specialistų iki šiol išlieka daugiau formalus (raštų pagalba) nei realus, kuomet kelių sričių specialistai tardamiesi galėtų ieškoti geriausių pagalbos formų nukentėjusiam vaikui.
- Iki šiol išlieka didelė tikimybė, kad tiek švietimo, tiek sveikatos srityje dirbantys specialistai su vaikais nepraneš teisėsaugos ir vaiko teisių apsaugos darbuotojams apie sužinotą seksualinės prievartos atvejį, tuo užkirsdami kelią vaikui gauti pilnavertę pagalbą.
- Valstybė turi skirti didesnę dėmesį į pačių vaikų ugdymą apsaugoti nuo seksualinės prievartos. Kol kas šalyje yra daugiau tobulinama pagalbos sistema, bet ne prevencija.

Bendrosios bazinio mokymo bei specializuotos tobulinimosi programos prieš vaikų komercinį seksualinį išnaudojimą ir seksualinę prievartą. Vilnius, 2001.

Blažys V., Miežutavičiūtė V. Vaikų seksualinės prievartos paplitimas Lietuvoje // *Vaikų fizinė ir seksualinė prievarta: pranešimai ir metodinės rekomendacijos specialistams*. Vilnius, 1996.

Bulotaitė L., Davidavičienė A.G., Lekarevičiūtė A., Trakinskienė L. Gatvės vaikų, esančių institucijose svaiginančių medžiagų vartojimo ir seksualinio elgesio greitas įvertinimas bei atsakas. Tyrimų medžiaga. Vilnius, 2000.

Faller K.C. Child Sexual Abuse: Intervention and Treatment Issues.

[<http://nccanch.acf.hhs.gov/pubs/usermanuals/sexabuse/index.cfm>, naudota 2004-01-25]

Grigutytė N. Apie vaikų seksualinę prievartą. Vilnius, 2003. 56 p.

Grigutytė N. Paauglių merginų seksualinės prievartos traumos įveikimo ypatumai. Magistro darbas, VU, Vilnius, 2003.

Kiškis A. Kriminologinė statistika. [www.nplc.lt, naudota 2004-04-19]

Pakalniškienė V. Vaikų prievartos ryšys su jų traumatizacijos laipsniu. Magistro darbas, VU, Vilnius, 2000.

RUL Vaiko raidos centras. Tyrimas „Jaunų žmonių požiūris į seksualumą ir seksualinę prievartą“. 2004. Oficialus tyrimo rezultatų pristatymas (2004-05-17) Socialinės apsaugos ir darbo ministerijoje.

Seksualinė prievarta prieš vaikus. Informacinė medžiaga tėvams ir mokytojams. Vilnius, 2000